

ZİYA GÖKALP'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Tülay KAYA*
Rıdvan TURHAN**

Bu yazıda kısaca Ziya Gökalp'in biyografisiyle ilgili bazı hatırlatmalarda bulunmak istiyoruz. Sosyologların yaşamı hiç kuşkusuz yaşadıkları döneme dair açıklamaları da kendi içlerinde barındırıyorlar.

Asıl ismi Mehmet Ziya olan Ziya Gökalp 23 Mart 1876* tarihinde Diyarbakır'da¹ o dönemin okumuş yazmış, orta halli bir ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Mercimek Örtmesi'nde Hafız Ömer Efendi'den gördüğü ilköğreniminin² hemen ardından 1890'da Askeri Rüştüye'yi, 1894'te devlete sivil kadro yetiştirmek için açılmış olan Mülki İdadi'yi Diyarbakır'da tamamlamıştır. Dönemin eğitim sistemi ile ilgili yargılarda bulunmak istemiyoruz, ancak imparatorluğun Diyarbakır gibi uzak bir vilayetinde bile geleneksel eğitimin yanında daha o yıllarda modern eğitimin de verildiğini Gökalp'in eğitim serüveninden anlayabiliriz. Ortaöğrenim süreciyle birlikte Ziya Gökalp'in hayata ve dönemin koşullarına ilgisi de şekillenmeye başlamaktadır. Söz konusu ilginin şekillenmesi sürecinde onun zaman zaman uç noktalara varan görüşlerle değerlendirildiğini görüyoruz. Bu dönemde Ziya Gökalp, kimine göre bir deha kimine göre de çok başarısız bir öğrencidir. Gökalp'in dersler dışındaki konulara ilgisi onu çeşitli konular üzerinde

* Arş. Gör., İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü

** Arş. Gör., İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü

* Söz konusu tarihle ilgili olarak Nilgün Çelebi bir uzlaşmaya varılmadığını ileri sürmektedir. Bkz. Nilgün Çelebi, "Sosyoloji Tarihini Yazarken", *Sosyoloji Dergisi* 3. Dizi 10. Sayı, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 2005, s. 75

¹ KONGAR, Emre, "Ziya Gökalp", *Türk Toplum Bilimcileri* 1, Remzi Kitabevi, 4. Basım, İstanbul, 1999, s. 29-73

² BEHNAN, Eaver, "Filofoz Gök Alp", *Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatından Küçük Seri*, No: 5, Ankara 1933, s. 9

düşünmeye yöneltecektir ki bu ilgi giderek onu bir bunalıma sürükleyecektir. Bu bunalım sonucunda da 17 yaşındayken bir intihar girişiminde bulunmuştur. Ziya Gökalp'in söz konusu eylemi her ne kadar bir girişim olarak kalmış ve farklı nedenlerle açıklanmaya çalışılmış olsa da, Ziya Gökalp bu girişimin anısını ve izini ömür boyu taşımıştır. Ziya Gökalp ilk gençlik döneminde yaşadığı bu olaydan kısa süre sonra başlayan düşüncelerini ömrünün sonuna dek geliştirmeyi sürdürmüştür.³

Ziya Gökalp'in doğduğu yıl aynı zamanda I. Meşrutiyetin de ilan edildiği yıldır ve sonuç olarak belli bir seçimin yapılmış olması dolayısıyla da bir takım sıkıntıların cereyan ettiği bir dönemdir⁴. Bu dönemde yeni yönelimler içinde etkin olan Namık Kemal, Ziya Paşa, Muallim Naci gibi isimlerin görüş ve düşüncelerinin yaygınlaşması yönetimce pek hoş karşılanmamaktadır. Her ne kadar türlü engellerle bu gibi isimlerin görüşlerinin yaygınlaşmasının önüne geçilmeye çalışılsa da Ziya Gökalp söz konusu isimlerin kitaplarına el altından ulaşmaktadır. Bununla birlikte kendisini amcasının teşvikiyle Gazali, Farabi, Bestani ve Muhiddin-i Arabi gibi isimleri okuyarak geleneksel Doğu düşüncesinin kaynaklarıyla da beslemektedir.⁵ Yine bu ilgi çerçevesinde kendisinin Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenme çabası içinde olduğunu görüyoruz.

Babasının vefatının ardından ailede söz sahibi olan amcası her ne kadar onun yüksek öğrenim için İstanbul'a gitmesini onaylamasa da Gökalp gizlice İstanbul'a gitmiştir. Ancak bu aile büyüğünün onayı alınmadan gerçekleştirilen bir gidiş olduğundan Ziya Gökalp İstanbul'da maddi güçlüklerle karşılaşmış, alternatif olarak ve biraz da zorunlu olarak 1895'de parasız yatılı İstanbul Mülkiye Baytar Mektebi'ne kaydını yaptırmıştır. İstanbul'a gelişiyle birlikte dönemin politik olaylarıyla daha etkin bir ilişki içine giren ve artık çocukluk ve ilk gençlik günlerini geride bırakmış, belli bir tutum sahibi Ziya Gökalp'le karşılaşırız. Bu dönemde tıbbiyelilerle birlikte istibdada son vermek için çeşitli siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Son sınıf öğrencisiyken İstanbul'dan

³ OCAK, Esmâ, "Bir Filozofun Özel Yaşamı", Bir Harf yayınları, Ocak 2006, ss. 15-40

⁴ ALTUĞ, Hikmet, Ziya Gökalp ve Türk Düşüncesi, "60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp", İstanbul Üniversitesi Yayını, Yayın No: 3327, İstanbul, 1986, s. 3

⁵ BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı, Ziya Gökalp, Yeni Matbaa, İstanbul, 1966, s.62

padişah aleyhine yazmış olduğu mektuplardan birinin Diyarbakır'da bir arkadaşının evinde bulunması üzerine 1898'de tutuklanmıştır. 10 ay süren bir hükümlülük süresinden sonra "Zaptiye Nezareti denetimi altında bulundurulmak üzere" şartlı olarak tahliye edilip Diyarbakır'a gönderilmiştir⁶. Ancak Diyarbakır'da da sürdürdüğü siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Bu noktada üzerinde çok da fazla söz söylenmeyen Telgrafhane Baskını'ndan bahsetmek gerekir. Ziya Gökalp Diyarbakır Valiliği'nde katiplik yaptığı bu dönemde bir yandan gençleri İttihat ve Terakki etrafında toplamaya çalışmakta diğer yandan da Askeri Rüştiye'de Farsça dersleri vermektedir. Resmi görevler ifa etmekte iken söz konusu baskını organize eden bir isim olmasının önemli olduğunu belirtmeliyiz. İlki 1905, ikincisi 1907 yılında tekrarlanan Telgrafhane Baskını Gökalp'in siyasi hayatının dönüm noktalarındandır. Söz konusu baskın sıradan bir olay değildir. Telgraf bugün için işlerliğini büyük ölçüde yitirmiş bir araç olmasına karşın, baskının gerçekleştirildiği dönemde sadece ülke için değil aynı zamanda Batılı ülkelerinin Hindistan'la bağlantı kurmasını sağlayan hatların bu bölgeden geçmesi nedeniyle Batılı ülkeler için de oldukça önemliydi. Bu nedenle baskının sona erdirilmesinde Batılı ülkelerin de İstanbul'a baskı yaptığını biliyoruz. Her iki baskın sonucunda Ziya Gökalp ve arkadaşları istediklerini elde edecekler ve mevcut sonuç Ziya Gökalp'in adını daha çok duyuracaktır.

Ziya Gökalp'in hayatındaki ikinci önemli olay 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıdır. Söz konusu tarih Türk tarihi için de önemli dönemlerden birini işaret etmektedir elbette. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra İstanbul'a gelmiş ve bu dönemde kısa bir süre Darülfünun'da Felsefe dersleri vermiştir. Ancak bu görev pek uzun sürmemiştir, tekrar Diyarbakır'a dönmüş ve sırasıyla Peyman ve Diyarbakır (1909) gazetelerinde yazmıştır⁷. 1909'da Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katılmıştır. 1910'da İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkez üyeliğine seçilince, yeniden Selanik'e gitmiş ve bu dönemde İttihat ve Terakki İdadisi'nde sosyoloji hocalığı

⁶ ERİŞİRGİL, Mehmet Emin, "Ziya Gökalp Bir Fikir Adamının Romanı", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1951, s. 53

⁷ TARI, Nail, "Diyarbakırlı Ünlü Düşünür Sosyolog, Folklorcu, Şair Ziya Gökalp", Diyarbakır Özel Sayısı, Kültür ve Sanat 28, Türkiye İş Bankası Yay., s.39

yapmaya başlamıştır. Bir yandan da Selanik'te bulunduğu 1910–1912 yılları arasında yayımlanan "Genç Kalemler" dergisi Ziya Gökalp'in Tevfik Sedad, Demirtaş gibi takma isimlerle şiirlerini ve makalelerini yayınlamıştır. Tüm bunlara ilaveten Genç Kalemler Dergisi Ziya Gökalp'in Ali Canip Bey'in önerisiyle Gökalp imzasını kullandığı ilk yayındır aynı zamanda.

1912'de Ergani Madeni Sancağı'ndan milletvekili seçilmesiyle tekrar İstanbul'a dönmüştür. Milletvekili oluşuyla etkinliği daha da artmıştır. Bu dönemde o yıllarda farklı eğilimler olarak var olan üç akımın bir arada tutulmasına dair makaleleri dikkat çekecektir. Yusuf Akçura'nın sahibi olduğu derneğin yayın organı olan Türk Yurdu dergisinde "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" isimli makaleler serisinin ilkinin yayınlamıştır. Türk Yurdu başta olmak üzere sonraki yıllarda da Ziya Gökalp yayın hayatında oldukça aktif olmuştur. Halka Doğru (1912-14), İslâm Mecmuası (1914-15), Milli Tettebular Mecmuası (1915), İçtimaiyat Mecmuası (1917) ve Yeni Mecmua (1917-18) gibi çeşitli dergilerde yazılarını yayımlamıştır. İstanbul'a geldiği yıl olan 1912 aynı zamanda üniversite reformunun da yapıldığı yıldır. Söz konusu reformların gerçekleştirilmesinde Gökalp etkin olan isimler arasındadır. Bu dönemde üniversitede ders vermeye başlamış⁸ eserlerinin önemli bir kısmını da bu dönemde yazmaya başlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın ardından İstanbul'un işgaliyle İttihat ve Terakki ileri gelenleri yurdu terk edeceklerdir, ancak Gökalp üniversitede ders vermeye devam edecek ve 28 Ocak 1919 günü İngilizler tarafından dersten alınarak tutuklanacaktır. Tutuklandığı dönemde İstanbul Darülfünun'da İçtimaiyat Müderrisliği yapmaktadır. 8 Ocak 1919 tarihli İrade-i Seniye uyarınca kurulan Divan-ı Harplerden birine sevk edilmiş ve bir süre diğer İttihatçılarla birlikte Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu kalmıştır. Daha sonra Limni'ye, yaklaşık üç ay sonra da Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.

30 Nisan 1921'de sürgün yaşamı sona ermiştir. Yeniden Diyarbakır'a dönmüştür. Malta Konferansları diye bildiğimiz kitabı bu sürgünlük döneminde Malta'da kendisi gibi sürgüne gönderilmiş arkadaşlarına verdiği felsefe dersleri aşığı yukarı 12 defter 512 sayfa tutan notlarının bir derlemesidir. Bu notlar

⁸ BALTACIOĞLU, a.g.e., s. 18

dışında Malta'da bulunduğu sürece karısına ve yedi çocuğundan hayatta kalan üç kızına⁹ gönderdiği mektuplar da önemlidir*. Diyarbakır'a dönüşü ilgi çekicidir. Çünkü evi İstanbul'da olduğu halde İstanbul'a uğramadan Trabzon üzerinden Diyarbakır'a geçmiştir. Diyarbakır'da Malta sürgünü dönüşü de yayın hayatına devam etmiş ve 1922-23 arasında Küçük Mecmua'yı yayınlamaya başlamıştır.¹⁰ Yine Diyarbakır'da bulunduğu bu dönemde bir ilkokulda akşamları gençlere ve yaşlılara sosyoloji dersleri vermiştir.

1922 yılında Mustafa Kemal, Halk Fırkası adında yeni bir parti kurmak niyetinde olduğunu açıkladığında kendisinden bu yeni partinin temel prensiplerini hazırlamasını istemiştir. Gökalp, Ankara hükümetini açık olarak destekleyen bir tutum sergilemektedir. Görüşlerini Cumhuriyet, Yeni Gün, daha sonra adı Ulus olarak değişen Hakimiyet-i Milliye gibi gazetelerde yazmıştır. 1 Nisan 1923'de Birinci Büyük Millet Meclisi yeni seçime karar vermiş ve Ziya Gökalp bu seçimde Diyarbakır'dan milletvekili seçilmiş ve Ankara'ya gelmiştir.**

Bu meclisin asli görevi Teşkilat-ı Esasiye Kanununu hazırlamaktır. Gökalp burada da aktif bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsettiğimiz anayasanın laiklik maddesini kaleme alan kişi de Ziya Gökalp'tir. 1923'te yayınlanan Türkçülüğün Esasları bir bakıma Yeni Cumhuriyet'in manifestosudur. Ankara'da faaliyetlerini sürdürürken bugün ayrıntısını tam olarak bilemediğimiz bir sebeple Ziya Gökalp İstanbul'a gelmiştir. Siyasi faaliyetlerin yoğunluğundan uzaklaşarak bilimsel çalışmalar yapma çabasına bağlı olarak Darülfünun'a başvurmuş ancak kabul edilmemiştir.

Gökalp, 1924 yılına gelindiğinde "yorgun düşmüş ve beyin iltihabı teşhisiyle Fransız Hastanesi'ne yatırılmıştır. Hastalığının tedavi edilemeyecek

⁹ "Doğumunun 80. Yıldönümü Dolayısıyla Ziya Gökalp ve Ziya Gökalp Müzesi", Diyarbakır Tanıtma Derneği Yayını

* Bu mektuplar hem bir babanın çocuklarına yazdığı mektuplar hem de pedagojik birer metin olarak okunabilir. Yine bu mektuplarda Ziya Gökalp'in aile yaşantısına dair izler bulunabilir

¹⁰ ŞAPOLYO, E. B., "Ziya Gökalp ve İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi", İstanbul Güven Basımevi, 1943, s.153

** Ankara'da bulunduğu bu süre içinde aynı zamanda Telif ve Tercüme Encümeni Başkanlığı yapmaya başlamasıyla Diyarbakır'daki Küçük Mecmua'nın da yayın hayatı sona ermiştir. Ziya Gökalp yeni görevi aracılığıyla Avrupa dillerinden birçok klasik eserin Türkçe'ye çevrilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Türk Töresi isimli eserini de bu dönemde yazmıştır.

hale gelmesi nedeniyle 25 Ekim 1924 günü İstanbul'da vefat etmiştir. Çankaya'nın gösterdiği yakın ilgiye bağlı olarak cenazesi de İstanbul'da büyük bir törenle kaldırılmış ve İstanbul'da Sultanahmet'teki Türk Ocağı merkezinin avlusuna defnedilmiştir¹¹.

Yakın zamana kadar Ziya Gökalp'in beyin iltihabı nedeniyle öldüğü düşünülüyordu, ancak Tarih ve Toplum Dergisi'nin 2. Cilt 12. Sayısında Ziya Gökalp'in ölümüne dair farklı bir teşhisin gündeme getirildiği Prof. Dr. Sabahattin Payzın'ın kısa bir notu yer almaktadır. Buna göre Prof. Dr. Akil Muhtar[Özden]'nin notları kızı tarafından Tıp Tarihi Enstitüsü'ne teslim edilmiştir. Bu evraklar arasında Ziya Gökalp'in ölüm nedeninin ansefalit (beyin iltihabı) olduğu ile ilgili müşahedeler de yer almaktadır. Ancak söz konusu evrakı yeniden inceleyen Prof. Dr. Sabahattin Payzın, Ziya Gökalp'in hastalığına yeniden teşhis koymuş ve bunu uyku hastalığı olarak açıklamıştır. Prof. Dr. Payzın, 1915-1926 yılları arasında bu hastalığın salgınından söz etmekte ve hastalığın adı 1916 yılında literatürdeki yerini almış olsa da araya savaş girmiş olması nedeniyle o yıllarda Türkiye'de söz konusu hastalığın bilinemeyeceğinin ve bunun da olağan bir durum olduğunu belirtmiştir. Ölümünden önce kaleme aldığı Türk Medeniyeti Tarihi isimli eseri bir kaynağa göre 1924 diğerine göre 1926 yılında basılmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this paper is to call attention to Ziya Gökalp's memoir briefly as we believe that sociologists' biographies can give clues about the period in which they lived undoubtly. By bearing this idea on mind throughout the text we tried to remind basic turning points in Ziya Gökalp's life history. Ziya Gökalp lived in a crucial transition period of Turkish society when the Otoman Empire was falling and the new republic was emerging. That's why it is important to bring a light on Ziya Gökalp's personal life story.

Key Words: Ziya Gökalp, biography, transition period, family.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dr. Mehmet Önder: "Ziya Gökalp'in Son Saatleri ve Atatürk'ün Yakın İlgisi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. III, S. 9, 7/1987, ss. 625-631